

A tanulmány első megjelenése: „Verhallt das süße Lied? – korai Wagner-hangfelvételekről. (1898–1926)” *Muzsika* LVI/5 (2013. május), 19–22.

Verhallt das süße Lied?

SZABÓ FERENC JÁNOS

Korai Wagner-hangfelvételekről (1898–1926)

A napjainkig szinte szakadatlan Wagner-kultusz két fontos összetevője ellentétes irányba hatva terjeszti Wagner zenéjét: *Bayreuth* mágnesként vonzza egy helyre immár egy és egynegyed század óta a Wagner-rajongókat, míg a *hanglemez* bő száz év alatt a világ összes tájára elvitte *Bayreuth* mesterének zenéjét. Szerencsés egybeesés, hogy a Wagnert és magát *Bayreuth*ot körülvevő kultikus tisztelettel szinte egyidős a zenei hang rögzítése.

Cosima Wagner férje halála után kezébe vette *Bayreuth* irányítását, erős egyéniségének mind *Bayreuth*, mind pedig Wagner életműve sokat köszönhet. Annak érdekében, hogy a Wagner-életmű *bayreuthi* kánonja megszülethessen, bemutatta az összes, ott addig elő nem adott Wagner-operát: 1886-ban a *Trisztán és Izoldát*, 1888-ban *A nürnbergi mesterdalnokokat*, 1891-ben a *Tannhäuser*t, 1894-ben a *Lohengrint*, végül 1901-ben *A bolygó hollandit*. Az előadásoknak ő maga volt a rendezője, sőt nemegyszer még a jelmezekhez is saját ékszereit adta kölcsön az énekeseknek. *Bayreuth* a századfordulóra az egész világ Wagner-játszásának példaképe lett. A kultuszt tovább növelte, hogy 1913-ig a *Parsifal* „hivatalosan” csak ott szólalhatott meg.

Európában először Angliában (1898) rögzítettek lemezre részleteket Wagner operáiból, ezután Németországban (1899), Olaszországban (1900), majd a Gramophone Company 1901-es európai hangfelvétel-körútja idején Franciaországban és Oroszországban is elkészültek az első helyi Wagner-felvételek. Rendszerint előbb különböző összeállítású zenekarok vettek fel operarészleteket és -fantáziákat, az énekesek csak ezek után kerültek sorra, általában zongorakísérettel. A zongorakísérőket többnyire nem nevezték meg, ahol viszont igen, ott néha ismerős nevekkel is találkozhatunk: *Félia Litvinne* 1902 decemberében készült Wagner-lemezeinek pianistája a *Parsifal* első francia előadásának karmestere, *Alfred Cortot* volt.

A korai időszak stúdiófelvételei persze távolról sem ideális körülmények között készültek. Léteznek azonban ugyanebből az időből színpadi hangfelvételek is: Lionel S. Mapleson a New York-i Metropolitan zsinórpadlásáról vette fel fonográfjával az előadások – köztük a *Lohengrin*, a *Tannhäuser* és a *Trisztán és Izolda* – részleteit. Ezek a gyenge minőségű, mégis létező felvételeken hallhatjuk többek között *Georg Anthes*t, a budapesti Operaház és a Zeneakadémia későbbi kiválóságát *Lohengrin* és *Trisztán* szerepében.

Az első jelentősebb budapesti hanglemezsorozat idején szinte tombolt a Wagner-láz a Magyar Királyság fővárosában. 1901. november 28-án játszották először az Operaház színpadán a *Trisztánt*, óriási sikerrel. Az évad végén a Gramophone Company hangmérnökei lemezre rögzítették az Opera énekeseinek hangját, a két főszereplő közül azonban csak *Italia Vasquez* előadását örökítették meg. *Karel Burian*, minden idők egyik legnagyobb Trisztánja ugyanis a szezon végén megszökött Budapestről – néhány nappal a hangfelvételek kezdete előtt. Izolda szerelmi halála mellett Vasquezné a *Lohengrin* egy részletét is lemezre énekelte, az első magyar Wagner-lemezrepertoár *Beck Vilmos Tannhäuser*-részletével, az Esthajnalcsillag-dallal egészült ki.

A Magyar Királyi Operaház énekeseivel a későbbiekben is rendszeresen készültek Wagner-felvételek. 1905-ben *Erdős Richárd*, *Krammer Teréz*, *Medek Anna*, *Takáts Mihály*, *Julius Bochníček*, *Pichler Elemér*, *Ney Dávid* és *Ney Hermína*, valamint az Operaház énekkara, 1908-ban *Szamosi Elza*, 1909-től *Környei Béla* gramofonlemezeiről szólalt meg Wagner zenéje. Közülük kifejezetten specialistának számít az 1894-es Bayreuthi Ünnepi Játékok egyik magyar énekese, Takáts Mihály, aki csak az Esthajnalcsillag-dalt legalább négy alkalommal lemezre énekelte, és más Wagner-részleteket is rögzítettek előadásában. Szintén figyelemre tarthatnak számot a Németországból hazatért drámai szoprán Krammer Teréz – a későbbi első magyar Kundry – ritka hangfelvételei. Ám a hazai Wagner-repertoár nem szűkíthető az Operaházra: *Ladizslai József* és *Róna Józsefné* más színházak tagjaként énekel lemezre Wagner-részleteket, míg a magyar zenekari Wagner-felvételeket az Első Magyar Hanglemezgyár *Lohengrin*- és *Tannhäuser*-részletei képviselik. Sajnos a korai magyar hangfelvételek nagy része jobb esetben csak lappang, rosszabb esetben az elmúlt bő száz év során elpusztult.

Az első bayreuthi hangfelvételekre 1904-ig kellett várni. 1904 júliusának és augusztusának fordulóján zongorakísérettel – egyes források szerint *Bruno Seidler-Winkler* kíséretével – több bayreuthi énekes, köztük *Gertrude Förstel*, *Theodor Bertram*, *Otto Briesemeister*, *Clarence Whitehill*, *Hans Breuer*, *Alfred von Bary* és *Mátray Dezső* énekel lemezre Bayreuthban; nem kizárólag Wagner-részleteket. A *Parsifal* kivételével valamennyi Wagner-operából készült ekkor néhány részletfelvétel. Bár az Ünnepi Játékok az évi műsorán szerepelt Wagner utolsó operája, az énekesek valószínűleg nem merték kockára tenni bayreuthi renomójukat: fél évvel korábban, 1903 decemberében esett meg ugyanis a hírhedtté vált „Parsifal-lopás”, azaz a *Parsifal* amerikai bemutatója – néhány bayreuthi énekes közreműködésével és Cosima Wagner tiltakozása ellenére. Az előadás résztvevői Cosima idejében nem léphettek fel többé a bayreuthi Ünnepi Játékokon. Ezek alapján ugyanakkor érthető, hogy 1913 szeptemberétől már sorozatban készülnek a *Parsifal* részleteinek hangfelvételei a Berlini Filharmonikus Zenekar és a berlini Hofoper zenekara és énekesei előadásában a Gramophone Company stúdiójában – a lemezek 1914 elején, az immár legális *Parsifal*-láz kezdetén kerültek forgalomba.

Úgy tűnik azonban, hogy Bayreuth mégsem foglalkozott oly nagy mértékben a korai hanglemezekkel. 1904-ben és 1907-ben is rögzítettek Bécsben *Parsifal*-részleteket Erik Schmedes előadásában, mégsem tiltották ki Bayreuthból. Cosima

1906-ig vezette az Ünnepi Játékokat, ezután – legalábbis névleg – átadta az irányítást fiának. Lehetséges, hogy Siegfried Wagner már felismerte a jövő médiumát a hanglemezen? Mihelyt megszülettek a távoli hangfelvétel (*Fernaufnahme*) feltételei, beengedte a Festspielhausba a lemezcégeket, sőt ő maga is stúdióba vonult. 1927. április 8-án a Gramophone Company londoni stúdiójában a *Lohengrin* előjátékát, a *Siegfried-idillt* és a *Huldigungsmarschot* vezényelte lemezre, majd ugyanebben az évben a Columbia lemezcég rögzítette a *Parsifal* és a *Ring* több részletét is a Bayreuthi Ünnepi Játékok szünnapjain.

Magától értődő, hogy a korai hangfelvétel-technika sajátosságai miatt a Wagner-operák előadásainak nagyívű felépítését nem ismerjük meg a 78-as fordulatszámú lemezekről. Karel Burian egyetlen rögzített *Trisztán*-részlete („Wohin nun Tristan scheidet...”) például egy háromrészes monológ sorozat középső tagja, amely Marke király monológiájára reflektál. A kérdést, amit Trisztán a részlet végén feltesz a zenében és a szövegben is, Izolda nem válaszolja meg.

Trisztán monológia ugyanakkor legalább rövidítések nélkül ráfért egy lemezoldalra. A korai Wagner-felvételeket gyakran megrövidítették, vagy koncertszerű előadásra alkalmas zárlattal vágták el. Előbbire példaként említhetjük Senta balladáját. Szinte minden korai lemezen másképp halljuk a három versszakból, versszakonként három részből – a harmadik versszakban kórusral és hatásos Codával – álló áriát, különösen akkor, ha a hangfelvétel során nem állt rendelkezésre női kar. 1908-ban *Johanna Gadski* két versszakot énekelt (1+3), de a kórus helyett beénekelte a 2. versszak közep részét, míg *Natalija Ermolenko-Juzsina* három évvel később az első két versszakot énekelte lemezre a lendületes Coda nélkül. Krammer Teréz 1908-as felvétele szintén egyedi: egyetlen versszak hangzik el, azonban az első versszak harmadik része helyett rögtön az áriát záró Codát halljuk.

Az áriák koncertszerű lezárására jó példa Siegmund Tavaszi dalának számtalan archív hangfelvétele, annak ellenére, hogy azon kevés Wagner-részlet közé tartozik, amely legalább teljes egészében ráfért egy lemezoldalra. Talán éppen ezért hasonlóan gyakran találkozunk korai, tíz hüvelyk átmérőjű hanglemezeken Wolfram dalával („O, du mein holder Abendstern”), Lohengrin különböző rövidebb szólószakaszaival („Atmest du nicht”, „Höchstes Vertrau'n”), míg a Grál-elbeszélés („In fernem Land...”) és a Csarnokária („Dich, teure Halle”) már inkább 12 hüvelykes lemezeken fordul elő. Lohengrin búcsúját – a hanglemez méretétől és az előadás tempójától függően – különböző pontokról indítják a korai lemezfelvételeken („Mein lieber Schwan”, „O, Elsa! Nur ein Jahr”). Gyakran előfordult, hogy egy-egy részletet két lemezoldalra elosztva rögzítettek, ilyenkor azonban az előadót éppúgy zavarhatták a megfelelő zárlatok és megállások, mint a hallgatót a hanglemez megfordítása. Jelzi ugyanakkor Wagner népszerűségét, hogy e problémákkal együtt is a korai, akusztikus Wagner-felvételek száma megközelítőleg 3500 tétel, vagy akár még annál is több.

E korai lemezek hangzó tanúi a Wagner-énekstílus kettéválásának. Cosima Wagner és zenei segítője, Julius Kniese 1892-ben létrehozták a bayreuthi énekiskolát (*Stilbildungsschule*), amelynek az idő előrehaladtával fel kellett nevelni a

bayreuthi stílusban jártas Wagner-énekesek új generációját. Ebből az iskolából került ki többek között *Ernest van Dyck*, Erik Schmedes, *Anton van Rooy*, *Ellen Gulbranson*, *Aloys Burgstaller*, Hans Breuer, Otto Briesemeister és a századelő bayreuthi előadásainak állandó Siegfriedje, *Ernst Kraus*. Az iskola felépítése az Ünnepi Játékok folyamatához igazodott: a dráma és a rendezés Cosima kezében volt, míg a zenei képzésért Kniese felelt – aki azonban nem énektanár volt, inkább Cosima Wagner elveinek egyfajta közvetítője, ő tanította meg az énekeseknek a saját maga és Cosima által hitelesnek tartott Wagner-stílust.

Cosima Wagner előadói ideálja szerint legfontosabb a szöveg maximálisan dramatizált, deklamált előadása lehetőleg emelt hangon, hogy a zenekar ne fedje el az énekest. Elengedhetetlen persze az énekes zenei képzettsége és a kottahűség, ezek az előadói stílus alapjai. *Legato* éneklés azonban csak *arioso* jellegű helyeken megengedett, *portamento* pedig csak nagyon ritkán, indokolt esetben alkalmazható. A *Stilbildungsschule* megnyitóbeszédében Cosima Wagner külön hangsúlyozta, hogy a szöveg érthetősége a drámai művekben jelentős tényező, különösen Wagner műveiben, melyek szerinte elsősorban drámák. Ahogy 1888. április 19-én Ernest van Dycknak írott levelében olvashatjuk: „A mi színpadunk abban különbözik Németország összes többi operaszínpadától, hogy itt a dráma áll az előadások középpontjában. A zene nálunk nem cél, hanem eszköz; a dráma a cél, és a dráma közvetítője, ami a nyelv. [...] Itt mindnyájunknak az a feladata, hogy a cselekményt megmutassuk, azt tiszta és biztos szövegmondással a lehető legerthetőbbé tegyük, és ha valamit fel kell áldozni, úgy inkább a zenét áldozzuk fel a költeményért, mint a költeményt a zenéért. Ez elvi kérdés, és ezen az elven alapszik Bayreuth.”

Elgondolkodtató, hogy az első, lemezen meghallgatható Wagner-énekesek, akik még Wagnerral tanulták meg a szerepeket (*Lilli Lehmann*, *Marianne Brandt* és *Hermann Winkelmann*), ritkábban szerepelhettek a Cosima-korszak Bayreuthjában, Wagner halála után inkább Amerikában és Angliában, illetve más német színpadokon léptek fel. Előadásmódjuk közelebb áll a *bel canto*-énekléshez, mint a drámai szavaláshoz, éppen azon elemekben különbözik, amelyeket Cosima Wagner korlátozni próbált. Míg Cosima kiválasztottjainak felvételein kottahűség, drámai, patetikus előadásmód hallható, Wagner kedvelt énekesei és sok más előadó a századelőn inkább az éneklésből kiindulva interpretálta a bayreuthi mester zenéjét. Ez persze nem jelent minőségi különbséget, hiszen a bayreuthi Ernst Kraus felvételei éppolyan kiválóak, mint a Bayreuthban csak egyszer fellépő Karel Burianéi. A korai Wagner-hangfelvételek tanúsága alapján ugyanakkor kijelenthető, hogy valóban másképp kellett akkoriban Bayreuthban énekelni, mint a világ más színpadain, még ha a bayreuthi Wagner-stílus nem egyezett is teljesen Richard Wagner elképzeléseivel.

Irodalom

Breckbill, David Mahlon: *The Bayreuth singing style around 1900*. PhD-disszertáció. University of California, Berkeley, 1991.

Hall, Robert (et al.): *The Mapleson Cylinders. Complete Edition*. New York Public Library. (a 6 LP-lemezes összkiadás kísérszövege)

Kelly, Alan: *The Gramophone Company Catalogue. 1898–1954*. [s. l.]: szerzői magánkiadás CD-ROM-on, 2002.

- Mack, Dietrich (Hrsg.): *Cosima Wagner. Das zweite Leben. Briefe und Aufzeichnungen. 1883–1930*. München, Zürich: R. Piper & Co. Verlag, 1980.
- Meyer, Hans: *Richard Wagner. Mitwelt und Nachwelt*. Stuttgart, Zürich: Belser, 1978.
- Seil, Michael: „Der Bayreuther Vortragstil auf Schallplatte, oder: Was können wir hören?“ In: Jasmin von Brücken: *Ton-Spuren. 100 Jahre Bayreuther Festspiele auf Schallplatte*. Bayreuth: Richard Wagner-Museum, 2004. Kiállítási katalógus. 20–21.
- Spotts, Frederic: *Bayreuth. Eine Geschichte der Wagner-Festspiele*. Angolból fordította: Hans J. Jacobs. München: Wilhelm Fink, 1994.
- Szabó Ferenc János: *Karel Burian és Magyarország*. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2012.
- Szabó Ferenc János: „At the very beginning: The first Hungarian operatic recordings on the Gramophon label between 1902 and 1905.” In: Gronow, Pekka – Hofer, Christiane (ed.): *The Lindström Project Vol. 4*. Wien: GHT, 2012. 51–60.

Számos korai magyar énekes Wagner-felvétel szerepel a Hungaroton és a Pannon Archiv kiadók operaházi vonatkozású kiadványain, valamint: *Magyar előadóművészek legszebb Wagner-felvételei*. Szerk.: Szomolányi Gy. István. (Hungaroton LPX 12595). A korai magyar zenekari felvételek megjelentek CD-n: *Újjé, a Ligetben nagyszerű... Az Első Magyar Hanglemezgyár budapesti felvételeiből*. (Pannon Archiv 6666). A képek forrása a Magyar Állami Operaház Emléktára és a Pécsi Hangtár (Marton–Bajnai) Alapítvány lemezgyűjteménye.